

PROSOPON

NR 2 / 2012

[s. 103-114]

Г.В. Пiнiковська

Фактори розвитку культурного середовища рiгiону

Factors of cultural development of the region's environment

Keywords: *factors of cultural development, Ukraine, regions*

Культурний розвиток суспiльства в значнiй мiрi визначається рiвнем його соцiально-економiчного потенцiалу та сформованiстю культурного середовища, а також ефективно дiючою системою управлiння. Аналiз впливу соцiально-економiчних процесiв на розвиток культурного середовища в ринкових умовах виявив як доволi негативний стан його функцiонування, а звiдси необхiднiсть невідкладних заходiв щодо змiни iснуючої ситуацiї, так i позитивнi зрушення у дiяльностi закладiв сфери культури. Отже, постає потреба у виокремленнi основних факторiв, пiд дiєю яких i вiдбулись вiдповiднi змiни у сферi культури в ринкових умовах.

З позицiй рiгiональної економiки суттєвий вклад у дослiдження територiального розвитку продуктивних сил, зокрема культури, збалансованостi господарського комплексу в цiлому зробили Е. Алаєв, О. Алимов, В. Геєць, М. Долiшнiй, С. Дорогунцов, Ф. Заставний, У. Изард, В. Кристаллер, В. Куценко, А. Льюш, М. Некрасов, В. Новiков, Ю. Саушкiн, Л. Чернюк, О. Шаблiй та iншi науковцi, зокрема¹. Саме цi працi виступають

---

¹ В.М. Геєць, *Соцiально значущi форми взаємодiї населення України та країн ЄС i роль iнститутiв соцiалiзацiї* / В.М. Геєць. // Економiка i прогнозування. – 2012. – №1. – С. 20-36; Н. Лапина, *Новий етап в формуваннi iнновацiонної економiки: опыт Францiї* / Н. Лапина // *Мировая экономика и международные отношения* – 2012. – №1; *Молодежные и детские общественные объединения как субъекты вторичной социализации: опыт регионального исследования* /

фундаментом розвитку регіональних досліджень щодо ролі, значення сфери культури, передумов та факторів формування її регіональних особливостей, основою дослідження сучасних проблем формування культурного середовища регіону, піднесення його інноваційно-інвестиційної привабливості, що забезпечує перетворення сфери культури у провідну сферу економічної діяльності у розвитку регіону та країни.

Метою даного дослідження є виявлення факторів регіонального розвитку культурного середовища в ринкових умовах, а також проблеми та засоби їх вирішення.

Традиційно дослідники під фактором розуміють причину, рушійну силу функціонування культурного середовища та умови, що регулюють кількісні та якісні характеристики процесу. Узагальнення та систематизація факторів впливу на розвиток культурного середовища дозволяють уточнити об'єктивні критерії територіальної організації сфери культури, зміст яких визначається необхідністю підвищення ефективності її функціонування та створення повноцінного середовища функціонування середовища життєдіяльності населення в регіонах країни. Дослідження показують, що всю сукупність факторів, які тим, або іншим чином впливають на розвиток культурного середовища, доцільно поділити на три основні групи:

- фактори, які визначають особливості функціонування сфери культури в умовах ринку;
- фактори, що формують інноваційно-інвестиційну привабливість культурного середовища регіону;
- фактори впливу внутрішнього та зовнішнього середовища на функціонування закладів культури.

Виходячи з вищевикладеного, запропоновано класифікувати основні фактори, які визначають функціонування сфери культури в умовах ринку за наступними ознаками (рис. 1).

Специфіка впливу виділених груп факторів на функціонування сфери культури України полягає у наступному.

В.Н.Гуляйхин, А.П. Галкин, Е.Н. Васильева // Социс. – 2012. – №6. – С.127-132; *Оценка конкурентоспособности регионов и управление факторами ее повышения (опыт Евросоюза на примере Латвии)* / В.В. Воронов, Э.Э. Рачко, Э.К. Бийжанова // Социс. – 2012. – №5. – С. 69-78; Л.І. Федулова, *Концептуальна модель інноваційної стратегії України* / Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2012. – №1. – С. 87-100.

1. Економічні фактори - висвітлюють рівень і темпи розвитку регіонального господарського комплексу, зокрема сфери культури (рівень розвитку культури, обсяги виробництва послуг культури, галузеву структуру, пропорції та рівень розвитку матеріального виробництва і виробничої інфраструктури, а також сфери культури, особливості процесу надання послуг культури); рівень та структуру зайнятості в суспільному виробництві, рівень грошових доходів населення та їх диференціацію серед окремих соціальних груп; обсяги та структуру товарної пропозиції, досягнутий рівень споживання товарів та послуг, структуру індивідуального споживчого бюджету.

Рис. 1. Класифікація факторів впливу на функціонування сфери культури України

2. Соціальні фактори - відображають соціальну структуру, освітній рівень, рівень культурного життя, національні традиції, особливості побуту та споживчі звички, а також обсяги фонду вільного часу населення і структуру його використання.

3. Демографічні фактори – включають чисельність населення, співвідношення міського та сільського населення, статеву-вікову структуру населення, загальну чисельність сімей, склад і розмір сім'ї, питому вагу працездатних осіб, рівень та структуру міграції мешканців.

4. Природно-кліматичні – характеризують географічне положення регіону, рельєф місцевості та сейсмічність території, особливості клімату, культурно-рекреаційні умови, що у сукупності можуть суттєво вплинути на перспективний розвиток культурного середовища регіону.

5. Фінансово-вартісні – відображають діючу систему оподаткування, фінансування, кредитування культурної сфери; інвестиційну та грошово-кредитну політику; форми державної підтримки господарюючих суб'єктів сфери; стабільність економічної кон'юнктури.

6. Науково-технічні – висвітлюють впровадження прогресивних техніко-технологічних процесів та досягнення науково-технічного прогресу.

7. Соціально-психологічні – відображають інтенсивність культурних і ділових зв'язків; ціннісні орієнтації особистості; загальну морально-психологічну ситуацію в суспільстві; стан системи професійної підготовки та перепідготовки кадрів для новостворених об'єктів культури; створення державою рівних соціальних умов розвитку закладів сфери незалежно від форм власності;

8. Правові – відображають державну політику структурної перебудови економіки сфери культури та пріоритетний її розвиток; правове, нормативне та інструктивне забезпечення розвитку культури, її стабільності.

В умовах ринку вплив зазначених факторів на розвиток сфери культури є неоднаковим і диференційованим залежно від функціонального призначення та можливостей майбутнього розвитку останньої. Так, на розвиток закладів культури, які покликані забезпечити найбільш рівномірні мінімально необхідні можливості для розвитку особистості суттєво впливатимуть демографічні фактори, особливо статево-вікова структура населення та особливості його розселення. Водночас майбутні перспективи закладів культури з обмеженими комерційними можливостями функціонування більшою мірою визначатимуть економічні фактори, зокрема величина внутрішнього регіонального продукту, рівень доходів

населення, а також природно-кліматичні та соціально-психологічні фактори.

Для підвищення економічної ефективності діяльності сфери культури потрібно більш повно використовувати ресурси кожного регіону, а кожен заклад культури повинен мобілізувати всі можливі резерви для підвищення своєї конкурентоздатності на регіональному ринку культурних послуг. З цією метою необхідно визначити усю сукупність факторів, що впливають на інноваційно-інвестиційну привабливість культурного середовища, яка, на наш погляд, визначається, перш за все, факторами, які її формують. Отже, можна запропонувати наступну класифікацію факторів, що впливають на інноваційно-інвестиційну привабливість культурного середовища:

- політичні – військово-політична та криміногенна ситуація в регіоні; рівень розвитку соціально-культурного середовища регіону;
- соціально-економічні – форми власності закладів культури; умови та рівень життя місцевого населення; забезпеченість кадрами; наявність та доступність основних ресурсів;
- природно-архітектурні – наявність унікальних природних ландшафтів та заповідників; наявність пам'яток архітектури, меморіальних комплексів, що мають історичну значимість; наявність унікальних витворів мистецтва;
- організаційно-економічні – урізноманітнення культурних послуг; ресурсна та технічна забезпеченість культури; рівень цін на послуги культури; умови культурного обслуговування – ресурсно-сировинних (показники наявності та доступності основних ресурсів території);
- кваліфікаційно-технологічні – кваліфікація персоналу; оснащеність сучасною технікою, обладнанням; нові інноваційні технології;
- фінансові – обсяг податкової бази та рентабельність суб'єктів господарювання підприємств; наявність вільних ресурсів, їх ціна та доступність, ємність ринка та ін.;
- інфраструктурні – економіко-географічне положення території, наявність та доступність ключових елементів інфраструктури: порти, складське господарство, вузли та швидкість зв'язку;

- інституційні – ступінь розвитку провідних інститутів ринкової економіки;
- інноваційні – рівень впровадження досягнень науково-технічного прогресу на території;
- споживчі – сукупна купівельна спроможність населення.

Отже, кожна група містить первинні фактори, дослідження яких надасть можливість оцінити рівень розвитку культурного середовища регіону та його привабливості, а також найповніше та ефективніше використовувати зазначені фактори для забезпечення конкурентоздатності на ринку культурних послуг.

Серед факторів, що впливатимуть на вдосконалення системи управління сферою культури та створення передумов для стійкого культурного розвитку регіону, можна виділити:

- розвиток законодавчої бази;
- раціональне використання соціальних і культурних ресурсів;
- розвиток системи інформаційного забезпечення управління;
- впровадження програмно-цільового підходу в вирішенні пріоритетних задач;
- визначення компетенції структурних органів управління виконавчої влади, що виключить їх дублювання;
- інноваційний зміст кадрової політики органів управління у сфері культури.

Відзначимо, що потреба в бюджетному фінансуванні сфери культури зумовлена тим, що діяльність в ній вимагає певної стабільності фінансового забезпечення з огляду на її довготривалий характер за невизначеності результатів. Окрім того, бюджетне фінансування також допомагає задовольняти потреби сфери у висококваліфікованих фахівцях на відміну від недержавних секторів. На жаль, сьогодні основні проблеми розвитку культури саме пов'язані з формуванням залишкового принципу виділення коштів на потреби сфери.

За 2000-2011 рр. грошові надходження із бюджету на потреби функціонування сфери культури зросли майже в десять разів (на

5981,5 млн. грн.), проте в структурі видатків це лише 1,6%². Отже, у зв'язку з обмеженням самостійності у діяльності закладів культури, із введенням у дію Бюджетного кодексу особливо актуальною постає вироблення об'єктивного підходу до виділення бюджетних коштів відповідним закладам на їх поточну діяльність. Розраховувати на значне зростання бюджетних видатків у сферу культури, зокрема розробку нормативів і нормування затрат на утримання і розвиток закладів культури, можливо лише за умови стабілізації та зростання бюджетних доходів.

Відмітимо, що підґрунтям ефективного функціонування сфери культури є законодавча база, яка повинна бути побудована з урахуванням усіх факторів, які впливають на розвиток її мережі, стан ринку праці, обсяги надання відповідних послуг. Проте майже все законодавче забезпечення функціонування закладів культури ухвалено в період командно-адміністративної системи, і, на жаль, не може враховувати реалії сьогодення.

Так, основним законодавчим актом, який до грудня 2010 р. регулював правові відносини у сфері культури, залишались ухвалені Верховною Радою 19 лютого 1992 року "Основи Законодавства України про культуру". На жаль, в цілому документ був переважно декларативним і не завжди сприяв таким своїм засадчим завданням як соціальному захистові працівників культури, створенню матеріальних і фінансових умов розвитку культури тощо. Це відбувалось за умов невідповідності правової і нормативної бази сучасним вимогам суспільства. На наш погляд, прийняття 14 грудня 2010 року нового Закону України "Про культуру" № 2778-VI є позитивним моментом у перегляді усіх законодавчих актів, що регулюють функціонування сфери культури та прийнятті відповідних нових нормативно-правових документів, які б визначали основні принципи та специфіку створення, функціонування, фінансування закладів культури усіх типів і форм власності та напрямків їх діяльності.

Для збереження існуючої мережі, припинення негативних процесів у сфері культури, особливо в сільській місцевості, були затверджені нормативи забезпечення населення бібліотеками та клубними закладами (Постанови Кабінету Міністрів від 30 травня 1997 р. № 510 "Про мінімальні

---

² *Заклади культури, мистецтв, фізкультури та спорту України у 2011 році: стат. бюл. - К.: Держкомстат України, 2012, с. 8.*

соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками” та від 12 листопада 1998 р. № 1775 “Про нормативи забезпечення населення клубними закладами”). Наказом Міністерства культури України від 08 серпня 1997 р. № 423 затверджено нормативи мінімальної кількості міських і сільських кіновидовищних закладів. Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2000 р. № 1776 затверджено перелік музеїв, що перебувають у віданні підприємств, закладів та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України.

Однак зазначені вище нормативи не беруться до уваги при формуванні місцевих бюджетів. Розв’язання цієї проблеми можливе лише за умови обов’язкового врахування зазначених документів при розробці місцевих програм економічного та соціального розвитку державних соціальних стандартів і нормативів.

Для того, щоб законодавство стало дійсно ефективним інструментом досягнення політичних цілей у сфері культури, необхідне чітке визначення тих цілей, яких суспільство прагне досягти в середньостроковій і довгостроковій перспективах. Насамперед слід розробити нову концепцію культурної політики України на даному етапі соціально-економічного розвитку. Розробка цієї концепції має спиратися на широкий масив аналітичних даних, що, в свою чергу, вимагатиме вдосконалення існуючих статистичних та економічних даних, які в окремих випадках неадекватно відображають реальне становище, та доповнення їх іншими показниками якісного плану, показниками соціального розвитку, соціологічними даними тощо, що дозволить сформувати картину потреб і попиту населення на культурні продукти, а також спрогнозувати, який вплив може мати та чи інша культурна діяльність на розвиток суспільства в цілому чи місцевої громади, зокрема. Деталізація механізмів реалізації культурної політики має бути здійснена в окремих галузевих законах, шляхом внесення змін, поправок та доповнень до вже існуючих законів та ухвалення нових законодавчих актів, що сприятимуть ефективному досягненню визначених цілей.

Потрібно також відмітити, що заклади культури укомплектовані в основному працівниками, які, на жаль, не мають фахової освіти і відповідної

кваліфікації. Це пояснюється тим, що випускники середніх і вищих учбових закладів культури часто змінюють обрану спеціальність із-за низької оплати праці в закладах культури. Сучасні умови розвитку економіки вимагають від працівників сфери культури знання кон'юнктури ринку, гнучкості і швидкого реагування на його зміни (коливання попиту, зміну цін, конкуренцію). У ринкових умовах заклади культури самостійно розв'язують питання, пов'язані з комерційною діяльністю, включаючи планування, матеріально-технічне забезпечення, ціноутворення і збут продукції. Це стосується і тих закладів культури, основою діяльності яких є створення духовного, інтелектуального продукту – вистав, концертів, шоу-програм, а також надання послуг населенню через засоби реклами.

Однак власна діяльність не завжди є джерелом значних прибутків закладів культури, тому що іноді вона може взагалі не приносити грошей при наданні послуг культури по заниженим цінам. Прикладом підприємницької діяльності закладів культури є масові та універсальні бібліотеки, де тільки додаткові послуги (ксерокопіювання, використання деяких технічних засобів інформації та ін.) виконуються за плату. На жаль, ця частка послуг в прибутках масових та універсальних бібліотек, як правило, незначна.

Важливо відмітити, що не тільки і не стільки прибуток в багатьох випадках є ціллю підприємницької діяльності в культурі, але й нарощування доходу з різних джерел для досягнення соціального ефекту. Для культури, на наш погляд, таке твердження щодо підприємницької діяльності є можливим.

Активніше всього в закладах культури займаються таким видом підприємницької діяльності, як здача в оренду власних приміщень для цілей, не пов'язаних з культурними задачами. Однак оренда приміщень комерційними структурами іноді може негативно впливати на імідж закладів культури. Задача керівництва полягає не тільки у не допущенні цього, але й у взаємодії зі своїми орендаторами, з їх клієнтами як з потенційними споживачами послуг культури і партнерами закладу.

Для вирішення проблем структурного реформування сфери культури, її модернізації та виведення на належний рівень розвитку, потрібне залучення як вітчизняних так і міжнародних інвестицій, створення

сприятливого клімату для підприємництва. Так, питання заохочення приватного бізнесу до співробітництва із закладами культури розглядаються на міжнародному рівні, зокрема в резолюціях Європейського парламенту, як важливий фактор, що супроводжує економічну і політичну інтеграцію. У 1991 р. було створено Європейський комітет, метою якого є зближення економіки і культури, сприяння спонсорській діяльності та посилення державної підтримки культури в європейських державах.

Важливою тенденцією розвитку сфери культури в умовах постіндустріалізації є ускладнення її внутрішньої структури. Істотним моментом, з погляду економіки, є той факт, що ринкова економіка залучає значну кількість товарів і послуг культурного призначення і сприяє створенню нових. При цьому змінюється структура сфери культури, з'являються нові види діяльності й нові сфери.

На сучасному етапі розвитку дозвіллева діяльність нараховує значну кількість різноманітних дозвілевих занять і захоплень. Однак на диференціацію попиту вплинуло насичення домашнього дозвілля культурно-побутовими предметами (кабельне телебачення, відеотехніка, звукозаписуюча й звуковідтворююча апаратури, широкий спектр преси й книг, розвиток туризму, у тому числі й міжнародного та ін.), що сприяло розширенню кругозору, росту освітнього й культурного рівня населення.

Останнім часом відбувається значне насичення культурного ринку продуктами, так званої, масової культури і її превалювання над традиційними формами. Активне залучення духовного виробництва в економічні процеси ринкового типу в ХХ столітті перетворило його в сферу індустрії розваг, підкорило маркетинговим та організаційно-управлінським принципам масового виробництва матеріальних благ. У результаті відбулось формування сектора "масової культури". На протигагу їй сформувався сектор "елітарної культури", орієнтованої на попит категорії населення, яке, за ознаками доходу й соціального статусу, відрізняється від інших громадян країни. Із ростом матеріального добробуту працівників, основної маси споживачів, відбувалось піднесення їх потреб. Отже, усередині сфери виробництва культурних благ став формуватися в 60-ті роки минулого століття проміжний сектор, що вбирав в себе, з одного боку, зразки масової культури (наприклад, рок-опера й детективи), з іншого боку

– популяризовані зразки елітарної культури (концерти на стадіонах). М. Ашин та А. Мідлер пропонують називати цей сектор “поп-культурою”.

Розвиток структури сфери культури останніми роками відбувається в напрямку її ускладнення, появи все нових елементів, що об’єктивно обумовлює необхідність різноманіття джерел фінансування сфери культури.

Відмітимо, що роль і місце сфери культури в економіці визначається залежно від політичної, соціальної спрямованості держави. “Там, де існують протиріччя між промисловими потребами та естетичними вимогами, саме держава повинна стати на захист останніх. ...Тільки держава може відгородити радіослухачів і телеглядачів від строкатого несмаку або дати їм можливість слухати інші передачі, вільні від цього пороку. ...Роль держави стосовно сфери художньої діяльності не вичерпується одним захистом: вона не тільки обгороджує, але й затверджує”³.

Потрібно розділяти об’єкти культури, здатні працювати на комерційній основі, не приносячи збитку суспільству, і об’єкти, неконтрольована комерційна діяльність яких може принести непоправний збиток (діяльність в області пам’яток і архітектури, народних промислів, заповідників). Отже, зростає роль культурної політики держави, специфіка якої полягає в тому, що культура є не тільки об’єктом, але й суб’єктом цієї політики, насамперед тому, що є саморозвиваючою й саморегулюючою системою, а також тому, що яким би не був суб’єкт прийняття рішень у сфері культурної політики, він знаходиться під впливом певної культури, є її продуктом.

На жаль, сьогодні не створено єдиного інституційного простору правового управління інвестиційною діяльністю у сфері культури, особливо на регіональному рівні. Нормативно-правовій базі по регулюванню інвестиційною діяльністю не вистачає системності.

Залучення інвестицій, особливо іноземних, є найважливішим компонентом довгострокового розвитку сфери культури. Стратегія залучення інвестицій в дану сферу повинна базуватись на наданні різних

---

³ В.І. Куценко, *Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): [монографія]* / В.І. Куценко; под. ред. Б.М.Данилишина. – Ніжин: ТОВ "Видавництво" Аспект-Поліграф", 2008, с. 406-407.

пільг з боку держави чи різного роду гарантій, на законодавчому забезпеченні інвестиційної діяльності. Основна проблема у даній сфері – постійні і непередбачені зміни законодавчих та підзаконних актів, відсутність системи стимулювання іноземних інвесторів.

Слабкі інвестиційні позиції окремих регіонів не дають змогу розширювати виробництво, розбудовувати господарський комплекс території, відповідно не розвивається і сфера культури. Тому важливими є розробка та реалізація цільової програми розвитку сфери культури областей країни, вдосконалення системи оподаткування, амортизаційної та кредитної політики, поліпшення спонсорсько-меценатських внесків та авторської діяльності, поширення практики пільгової оренди приміщень, обладнання і транспорту для соціально-значущих об'єктів культури всіх форм власності, спрямованих на активізацію інвестиційної діяльності.

Доцільно доповнити існуючу систему прогнозування економічного і соціально-культурного розвитку країни інвестиційним блоком, що дозволить виявити обсяги та джерела інвестицій, узгодити між собою інтереси держави, регіонів та інвесторів, пов'язати у єдину систему програми державного та регіонального соціально-культурного розвитку, підвищити ефективність системи прогнозування.

Управління інвестиційною діяльністю залишається стратегічним напрямком політики регіонального розвитку. Держава в цьому процесі відіграватиме роль координуючого та направляючого центру, запобігаючи економічній відокремленості регіонів. За таких умов регіональний і державний потенціал сфери культури отримає необхідні інвестиційні нагромадження для економічного оновлення та зростання.

Можна зазначити, що виявлені та систематизовані фактори розвитку культурного середовища регіону визначають кількісні та якісні характеристики видів господарської діяльності сфери культури, впливають на її обсяги і напрями, визначення соціально-культурних пріоритетів, є конкретним інструментом вирішення завдань соціально-економічних територій. Об'єктивна і всебічна оцінка дії факторів у кожному регіоні дає змогу виявити та охарактеризувати специфіку функціонування його економічної системи.

Summary

Cultural development of society to a large extent determines the level of socio-economic development. The author distinguishes three groups of factors relevant to its development.